

گذری بر تاریخ کشاورزی ایران

مؤلفین:

دکتر محمد مهدی رحیمی

دکتر فاطمه بهشتی

دکتر علی کامرانی مقدم

مهندس سمانه پوده

سرشناسه	: رحیمی، محمدمهدی، ۱۳۵۱-
عنوان و نام پدیدآور	: گذری بر تاریخ کشاورزی ایران / مولفین محمدمهدی رحیمی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	: یاسوج: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج با همکاری انتشارات رزبار، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۷۶ ص.
شابک	: ۱۰۰۰۰۰ ریال 978-964-10-3494-0.
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: مولفین محمدمهدی رحیمی، فاطمه بهشتی، علی کامرانی مقدم، سمانه پوده.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: کشاورزی -- ایران -- تاریخ
موضوع	: Agriculture -- Iran -- History
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ۹۳۴/الف/۵۴۷۱
رده بندی دیویی	: ۶۳۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۴۹۰۴۴۵

کتاب
۲۱۲۷۴۵۵

نشانی ناشر: شیراز، صندوق پستی ۷۱۴۵۸۵۶۱۸۵
تلفن: ۰۷۳۲۲۲۲۲۰۲ - ۰۹۱۷۳۰۴۰۴۵۱

گذری بر تاریخ کشاورزی ایران

دکتر محمدمهدی رحیمی، دکتر فاطمه بهشتی
دکتر علی کامرانی مقدم، مهندس سمانه پوده

نوبت و سال چاپ: اول ۱۳۹۹ / شمارگان: ۲۰۰ نسخه
شابک: ۰۰-۳۴۹۴-۱۰-۹۶۴-۹۷۸ / طراح جلد: مصطفی مبارکی / صفحه‌آرا: اطلس دهقانی
چاپ و صحافی: صبح امروز / قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

Printed in the Islamic Republic of Iran-Shiraz
حق چاپ محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
۱۱	فصل اول: تمدن‌های نخستین بشری و کشاورزی
۱۱	الف) آغاز کشاورزی در جامعه بشری
۱۲	ب) کشاورزی و تمدن‌های بشری
۱۴	ج) کشاورزی در مدیترانه شرقی
۱۵	و) کشاورزی در مغرب زمین (یونان و روم باستان)
۱۸	ه) پیامدهای کشاورزی صنعتی در مغرب زمین
۱۹	م) فلات ایران و وضعیت جغرافیایی و کشاورزی آن
۲۷	فصل دوم: کشاورزی در ایران قبل از اسلام (ایران باستان)
۲۷	الف) کشاورزی در ایران باستان، قبل از ورود آریایی‌ها
۲۹	مهاجرت آریایی‌ها
۳۱	ب) کشاورزی در ایران باستان، بعد از ورود آریایی‌ها
۳۱	۱- دوره مادها
۳۱	۲- کشاورزی در دوره هخامنشیان (پارس‌ها)
۳۵	۳- دوران حمله اسکندر و سلوکیان (جانشینان اسکندر)
۳۶	۴- دوره اشکانیان (پارت‌ها)
۳۶	۵- دوره ساسانیان
۴۳	فصل سوم: کشاورزی در ایران بعد از اسلام

۴۳	الف) کشاورزی ایران در دوران بنی‌امیه
۴۶	ب) کشاورزی ایران در دوران بنی‌عباس (حکومت‌های متقارن یا بنی‌عباس)
۴۹	۱- دوره طاهریان (۶۵۶ ق.ه - ۱۳۲ ق.ه)
۴۹	۲- دوره صفاریان
۵۰	۳- دوره آل‌بویه
۵۰	۴- دوره سامانیان
۵۰	۵- دوره غزنویان
۵۱	۶- دوره سلجوقیان
۵۱	۷- دوره خوارزمشاهیان
۵۱	ج) دوران مغول (ایلخانیان)
۵۲	ح- دوره تیموریان
۵۳	د- دوره ترکمانان (آق‌قویونلوها و قراقویونلوها)
۵۳	و- کشاورزی ایران در دوران معاصر
۵۳	۱- دوره صفویه
۵۴	۲- دوره افشاریه
۵۵	۳- دوره زندیه
۵۶	۴- دوره قاجاریه
۵۸	۵- دوره پهلوی

فصل چهارم: انقلاب صنعتی و تأثیر آن بر کشاورزی ایران ۶۱

۶۱	الف- مراحل انقلاب سبز
۶۳	ب) گسترش کشاورزی در نقاط مختلف ایران

فصل پنجم: تحولات کشاورزی در جمهوری اسلامی ایران ۶۷

۶۸	فرآیند توسعه کشاورزی
۶۹	علل رشد و شکوفایی کشاورزی در چند دهه اخیر
۷۰	راهکارهای توسعه کشاورزی در ایران
۷۳	منابع و مأخذ

مقدمه

اگرچه برای نگارش تاریخ کامل کشاورزی در ایران، کارهای بسیاری باید انجام داد و انجام این مهم بسیار سخت و دشوار است، اما چون تاکنون در این باره اثری مستقل و با موضوع خاص تاریخ کشاورزی در ایران نوشته نشده است، بر آن شدیم تا با استفاده از منابع تاریخ سلسله‌ای، محلی و به ویژه بخش اجتماعی و اقتصادی آن منابع، گذری بر تاریخ کشاورزی بنماییم.

در قلمرو کشاورزی، اساس آثار اولیه مسلمانان در این زمینه آنقدر که ایرانی بوده بی‌زاسی هم بوده و در عین حال نوشته‌های رومی و نبطی نیز کمابیش بر تألیفات اسلامی تاثیر گذاشته، اما با آنکه «ورزنامه‌ها» خصوصاً تألیف «کاسیانوس یاسوس» و «الفلاحه النبطیه» «ابن وحشیه» شناخته شده‌اند، مع‌ذلک آثاری که خاستگاه ایرانی دارند، نظیر موارد بسیار دیگر عمدتاً کمتر باقی مانده‌اند و رد پای این آثار را تنها از طریق تأثیر آنها بر کتابهای نخستینی که در این زمینه به زبان عربی نوشته شده‌اند و نیز شهادت کاربندی کشاورزی در ولایاتی نظیر خراسان که ادامه کاربندی‌های عصر ساسانی بوده، می‌توان پیدا کرد. نسخه خطی در باب کشاورزی به نام «برزنامه» باقی مانده که از فلاح ایرانی گفت و گو می‌کند و از سنخ دانش کشاورزی که در آن ایام شایع بوده، خبر می‌دهد (۳۲).

در میان جغرافیدانان و سیاحان، علاقه به گیاهان و جانوران نواحی گوناگون همواره وجود داشته و در بیشتر آنان، همواره فصولی به انواع و شیوه کشت گیاهان اختصاص یافته است. نخستین فرد مسلمانی که درباره گیاهان مطلب نوشته است، «ابن واضح یعقوبی» و اندکی پس از او «ابن راسخ» بوده است. پس از آن مؤلفان جغرافیایانویس برجسته‌ای، نظیر «ابن حوقل» و «ابن خرداد» و سیاحانی همچون «بیرونی» در «تحقیق ماله‌هند» و «ناصر خسرو» در سفرنامه‌اش، در شرح هر ناحیه، پاره‌ای از ویژگی‌های گیاهان آن ناحیه را ذکر کرده بودند. به همین خاطر کتابهای جغرافیایی منابع گرانمایی از معرفت ما از گیاه‌شناسی در عصر اسلامی می‌باشند و بیشتر جغرافیایانویسان، خصوصاً نویسندگانی نظیر «ادریسی» را باید جزو گیاه‌شناسان به شمار آورد (۳۳).

البته نمی‌توان از کتاب‌هایی همچون «توآوری کشاورزی- در صدر اسلام» اثر «ا. م. واستون»، «منتخب‌التواریخ» اثر «معین‌الدین نطنزی»، پژوهش‌های «ژ. اوبن» و کتاب «مالک و زارع» در ایران نوشته «ا. ک. س. لمپتون» که در مورد وضعیت کشاورزی در ایران در ادوار مختلف تاریخی مطالبی را ارائه کرده‌اند، به راحتی گذر کرد و آنها را نادیده گرفت. باید این نکته اذعان نمود که در نگارش تاریخ کشاورزی، تاریخ‌های محلی، گاهی از تاریخ‌های سلسله‌ای سودمندترند. پژوهش‌های «ژ. اوبن» از نظر آشکار کردن پیچیدگی‌های موجود در الگوهای محلی زمینداری و روابط کشاورزان محلی با یکدیگر و با دولت، از اهمیت بسیاری برخوردار است (۴۳). «ا. م. واستون» نیز در اثر خویش به تعیین اصل و منشأ و نشر هفده محصول غذایی کشاورزی و یک محصول الیافی (فیبری) از مراکز اصلی خود گرفته تا سراسر جهان اسلام و در بعضی موارد حتی فراتر از آن پرداخته است، این کتاب به تعبیر خانم لمپتون در توجه به کشاورزی ایران بی‌نظیر است (۴۳).

در نوشتن تاریخ کشاورزی ایران، جدای از دیدگاه‌های متون مقدس مذهبی آرتشتی-ایران باستان؛ و قرآن، احادیث و دیدگاه‌های اندیشمندان دینی و سیاسی مسلمان؛ وضعیت جغرافیای خشک سرزمین ایران، بحث حفر قنات‌ها، شیوه مهار آنها، قوانین مربوط به تقسیم آب و مدیریت آن، انواع شیوه آبیاری، نحوه استقرار آبادی‌ها و روابط قبیله‌ای و طایفه‌ای کشاورزان با همدیگر و نوع روابط آنان با مالکین و امرا و حکام وقت، می‌بایست مورد توجه و مدنظر قرار گیرد.

اگرچه نمی‌توان تأثیر جمع‌آوری مواد سوختی، که نه تنها در نواحی جنگلی بلکه در استپ‌ها که باعث شکل‌گیری شورزارها و زمین‌های بی‌آب و علف گردیده، را از نظر دور داشت، اما خشکسالی، نقل و انتقال جمعیت‌ها، بیماری‌ها، تاخت و تازهای قبایل به زمین‌های کشاورزی و هجوم بیگانگان به ویژه مغولان و تاتارها، و کشمکش‌های داخلی که در زمان‌های مختلف، گاه به شکل موقت و گاه دائم رشته دوام و قوام کشاورزی را قطع نموده و در توزیع زمین‌های مزروعی، مراتع و اراضی موات تأثیر گذاشته و به تبع آن توزیع و تراکم جمعیت را نیز دستخوش تغییر قرار داده است.

از دیگر عوامل مؤثر در کشاورزی ایران که در نوع نگاه به تاریخ تحولات کشاورزی می‌بایست به آن توجه ویژه داشت، عامل سیاسی است. میزان و نحوه اخذ مالیات و نوع رابطه ارباب و رعیتی و شکل‌گیری طبقه حاکم دهقان و طبقه کشاورزان و ده نشینان کشاورز - که اساس حیات اقتصادی مردم ایران را تا قبل از اکتشاف نفت تشکیل می‌داد - از دیگر عوامل مؤثر در سیر تحولات کشاورزی در ایران به شمار می‌روند. در مورد نوع محصولات نیز شرایط اقلیمی مناطق گرمسیر و سردسیر، میزان کم بارش مناطق مختلف ایران به استثنای سواحل خزر را باید مدنظر داشت.

جدای از مباحث ذکر شده، بحث امنیت و ثبات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در دوره‌هایی از تاریخ

ایران که رابطه مستقیمی با توسعه فرهنگی و خاصه تمدنی و سطح تکنولوژی و ابزار کار و تولید در بهره‌برداری از منابع، آن هم در حوزه کشاورزی دارد را در نگارش سیر تاریخ کشاورزی می‌بایست مورد مذاقه قرار داد، چرا که در دوران‌های که امنیت و ثبات بیشتری برقرار می‌گردید، اقتصاد به طور کلی و کشاورزی که همواره اساس اقتصاد ایران به حساب می‌آمد، از رشد و شکوفایی برخوردار می‌شد.

انگیزه اصلی نویسندگان این کتاب که باعث گردید تا دست به قلم برده و قدم در این راه دشوار بگذارند، جدایی از فقدان اثری مستقل درباره تاریخ مهم‌ترین نمود تمدن بشری (کشاورزی)، بحث عکس‌العمل عمومی کشورهای در حال توسعه [از جمله ایران] نسبت به سلطه فرهنگی و تمدنی غرب است. و پی بردن به تاریخ کشاورزی را می‌بایست از جمله مواردی دانست که به آنان هویت مستقل می‌دهد. چرا که کشاورزی به عنوان اولین نشانه و مصداق تمدن بشری، اختراع کشورهای غربی و پیشرفته امروزی نبوده و مردم در سایر نقاط جهان و از جمله در ایران به علت سابقه کهن‌تر در این زمینه، از اولویت بیشتری در شناخت نگارش و عرضه تاریخ این صنعت برخوردار خواهند بود.

عکس‌العمل عمومی در کشورهای جهان سوم نسبت به تسلط فرهنگی غرب، آنها را وادار نموده که بدنبال منابع فرهنگی مستقل خود باشند. پی‌بردن به تاریخ کشاورزی از جمله مواردی است، که به آنان هویت مستقل می‌دهد. چرا که کشاورزی، اختراع کشورهای اروپایی نبوده و مردم در نقاط مختلف جهان در پی اختراعات و ابداعات گذشته نیاکان خود هستند (۴۸).

کتاب حاضر در قالب یک مقدمه و پنج فصل تحت عناوین: تمدن‌های نخستین بشری و کشاورزی، کشاورزی در ایران قبل از اسلام (ایران باستان)، کشاورزی در ایران بعد از اسلام، انقلاب صنعتی و تأثیر آن بر کشاورزی ایران و تحولات کشاورزی در جمهوری اسلامی می‌باشد. امید است خوانندگان دانش دوست به ویژه دانشجویان و خاصه اساتید رشته‌های تاریخ، کشاورزی، جامعه‌شناسی و ایران‌شناسی با مطالعه دقیق این کتاب و ارائه انتقادات و پیشنهادات سازنده، نویسندگان این اثر را در برطرف نمودن معایب آن برای چاپ‌های بعد یاری رسانند.